

מוחזקות האשה בכתובה

במשנה בכתובות¹: "הנושא את האשה ולא מצא לה בתולים. היא אומרת: משארסתני נאנסתי, ונסתחפה שדהו. והוא אומר: לא כי אלא עד שלא ארסתיך והיה מקחו מקח טעות. ר"ג ור' אליעזר אומרים: נאמנת. ר' יהושע אומר: לא מפיה אנו חיים..."

ובגמ' שם: "ואמר רב יהודה אמר שמואל הלכה כר"ג... ואמר ליה... אמרת משמיה דשמואל הלכה כר"ג אף בראשונה".

גם במשנה זו וגם במשניות אחרות² וכן בשאר מקומות מוזכרת נאמנות האשה לגבי כתובה. נשאלת השאלה: מדוע? הרי הבעל הוא המוחזק בכסף, וכלל נקוט בידינו "המוציא מחברו עליו הראיה". ובגמ' מצאנו הסברים שונים לנאמנות זו של האשה. כגון: שיטת אב"י בסוגיין שנאמנת כיון שהאשה טוענת טענת "ברי", והאיש טוען "שמא". וכה"ג ברי עדף, ואע"פ שהבעל מוחזק³.

אולם שיטת שמואל³ היא, שבמקרה שאחד הצדדים מוחזק בכסף – המוציא מחברו עליו הראיה, ואע"פ שלטובת התובע ישנן סברות שונות, כגון: מוחזק אומר שמא והמוציא טוען ברי או דהמוחזק הוא מהמיעוט והמוציא הוא מהרוב. או שיש לתובע חזקה לטובתו, וכד'. וא"כ צריך להבין לפי שיטת שמואל, מדוע האשה נאמנת?

שיטת רש"י כפי שנראה להלן היא: שהאשה נקראת מוחזקת בכתובה. וז"ל: "הכמים תקנו כתובה לאשה: כלומר אי הואי כתובה דאוי לא הוי נאמן להפקיעה אלא בעדות ידועה"⁴, "כלה בבית חמיה... על הבעל להביא ראיה להפקיע כח כתובתה"⁵.

והדברים דורשים באור. מה טעם נחשבת האשה למוחזקת בכתובה, הרי כסף כתובתה בידי הבעל? ורוב האחרונים נוטים להסביר, שהאשה נחשבת מוחזקת כיון שיש בידה שטר, ושטר זה הופך אותה למוחזקת. וא"ת הרי במחלוקת ב"ש וב"ה אי שטר העומד לגבות דמי או לא. קיי"ל כב"ה ד"לאו כגבוי דמי". וא"כ מדוע השטר הופך את המחזיק בו למוחזק בכסף. ונצטרך לדחוק, דאמנם קיי"ל כב"ה, דלאו כגבוי דמי,

1. דף י"ב, ע"ב.
2. כגון: במשנה הראשונה במכילתין ובגמ' בטענת פ"פ בדף ט', ע"ב – י', ע"א (אלמלא ההסברים בגמ' שם שהבעל נאמן מסיבות אחרות).
3. או כשיטת הגמ' בדף י"ב במסקנה – דנאמנת מכח חזקת הגוף. וכן שיטת רב יהודה, שהאשה נאמנת בגלל שיש גם חזקת הגוף וגם טענת ברי, והסביר כך בדברי שמואל (עיי"ש בדף י"ב, ע"ב). וכן דעת ר' יוחנן (דף י"ג, ע"א), וכן סתמא הגמ' בדף ט"ז ע"א. וכן דעת ר' אלעזר (דף ע"ה ע"ב) שנאמנת בגלל חזקת הגוף. וכן דעת רבא (דף ע"ה, ע"ב) שנאמנת מטעם ריעותא שיש בדברי הבעל. וכן שיטת ר' אשי שנאמנת מטעם חזקה. אולם ע"י בשיטת רב ששת (דף ל"ו ע"א) שיתכן וסבירא ליה כשמואל. ודעת ר' יוחנן שהאשה נאמנת בגלל נאמנות. ויש הרבה להאריך בשיטתו ואכמ"ל.
4. ב"ק דף מ"ו, ע"א.
5. דף י', ע"א.
6. דף ע"ו, ע"ב.

אולם רק לענין שא"א לומר שהמחזיק בשטר כבר גבה את חובו והווי בעלים לחלוטין, היכולים להביא בכורים וכד'. אבל לענין "מוחזקות" ס"ל דבעל השטר הוא המוחזק, ודוחק. כמו"כ קשה על הסבר זה, שכל המקרים בש"ס בהם נאמר שהמחזיק בשטר הווי "מוחזק" נאמרו אך ורק לגבי כתובה. ולא מצאנו בשום שטר אחר שבעליו יחשב "מוחזק". ומסתבר א"כ שאין הדברים אמורים בכל שטר אלא רק בשטר כתובה. וצריך להבין א"כ מהו יחודו של שטר כתובה ההופך את המחזיק בו ל"מוחזק" בכסף. קודם שנבוא לבאר ענין זה, נעיר שמצאנו מחלוקת בראשונים אם כתובה הווי כשאר שטרות לענין המוחזקות. דעת הרמב"ן⁶, שכתובה זהה לשאר שטרות, וכל זמן שלא הוכח שנתקיימו תנאי השטר הרי הוא כחספא בעלמא. ודעת הר"ן היא, שהכתובה שונה משאר שטרות. כיוון שאם נצריך את האשה להוכחות, הרי נמצא טעם התקנה – כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה – לוקה בחסר. באור דבריו: מעיקר הדין, כתובה זהה לשאר שטרות, אולם מפני טעם תקנת הכתובה – דינה שונה משאר השטרות, אך שיטת רש"י שונה גם משיטת הר"ן. דרש"י ס"ל דכתובה שונה משאר השטרות באופן מהותי ומעיקר הדין. ויתבאר להלן.

הנה אף דס"ל לשמואל הכתובה דרבנן. אין כוונתו שרבנן הם שחידשו מושג זה של כתובה, שזהו הרי מנהג קדום. אלא כוונתו, שדרבנן מצאו טעם נוסף, ועל פיו החליטו לחייב כל אדם מישראל שיכתוב כתובה לאשתו, ובאופנים מסויימים בלבד, ובצורה מיוחדת.

בפרשת משפטים⁷ נאמר: "וכי יפתה איש בתולה אשר לא ארסה ושכב עמה מהר ימהרנה לו לאשה" וכי רש"י (ומקורו במכילתא): "יפסוק לה מהר כמשפט איש לאשתו שכותב לה כתובה וישאנה"¹¹. וכן במעשה דינה נאמר⁸: "הרבו עלי מאד מהר ומתן ואתנה". ופרש"י "כתובה" וכן תרגם הירושלמי "פרנא וכתובתא". וכן הגמיבכתובות⁹ מנסה להוכיח שכתובה דא"י מזה שכי "כסף ישקול כמוהר הבתולות" ופרש"י שם: "בשביל מהר בתוליה".

בכל הנ"ל עולה שעיקר הכתובה הנהוג בעולם, הוא תשלום (פצוי) לאשה עבור אבוד בתוליה (ולאו דוקא אבוד הבתולים, אלא תשלום לזכויות לתשמיש המיטה). וכן מפורשים הדברים במו"נ להרמב"ם וז"ל¹⁰: "...ופירוש הדבר הוא, שביאת הקדשה קודם מתן תורה, כביאת האדם על אשתו אחר מתן תורה, כלומר שהוא מעשה המותר שאין בו תיעוב כלל, ומתן השכר המוסכם עליו לקדשה אז כמתן כתובת אשה לה עתה בזמן הגירושין, כלומר שזו זכות מזכויות האשה שמוטל עליו לשלמו"¹² והנה בלשון המשנה, נקרא תשלום זה "כתובה". עצם שנוי השם מלשון מוהר או מתן וכד', המראים על נתינה בפועל, לשם "כתובה" המראה על כתיבה והתחייבות, מראה שבזמן חז"ל שינו את סדרי ונוהלי התשלום והפכוהו לשט"ח – "כתובה". ואם כי צריך

6. דף ט', ע"ב.

7. פרק כ"ב, פסוק ט"ו.

8. פרק ל"ד, פסוק י"ב.

9. דף י', ע"א.

10. חלק ג', פרק מ"ט.

11. אולם הרמב"ן בפרושו לתורה, שם, חולק על רש"י, וס"ל שאין לשון המקרא מתכוונת ל"כתובה" אלא לסבלונות. ולדעתו "כתובה" במונן שטר חוב שכותב הבעל ומתחייב לאשתו, אינה אלא תקנה דרבנן. ומדא"י ישנו רק מוהר סבלונות וכד'. ולא שום פצוי כספי, או תשלום כלשהו על השימוש באשה (או אבוד בתוליה וכמ"ש).

12. אולם לשיטת חכמי אשכנז אין ללמוד ולא כלום ממעשה יהודה ותמר, שהיה מעשה זנות ואיסור, ואין ללמוד ממנו כללי אישות. וכמו שיסד הפייטן (פיוטים לצום גדליה): "סרח גור אריה בקדשה".

עדיין להבין מדוע שינו כן, מ"מ גם לאחר השנוי לכאורה עדיין השטי"ח - "כתובה" משמש לאותה מטרה לה שמש בעבר תשלום בפועל - פצוי ותשלום לאשה. והשתא דאתינן להכי דהכתובה הוי כתשלום לפיצוי לאשה, שבעצם היה צריך להנתן בשעת הנישואין (יבואר בהמשך מדוע אינו ניתן באמת בשעת הנישואין). אי"כ מובן מאד מדוע האשה נחשבת מוחזקת בכסף, משום דהווי כמחליף פרה בחמור, שבעל החמור בעבר כעת מוחזק בפרה והוי רק מוחזק מספק, ואין זו "מוחזקות", ולכן על בעל החמור להביא ראיה מתי מתה הפרה¹³. וכן הוא בכתובת אשה, שנחשבת למוחזקת בידי האשה כיון שבעצם כבר היתה צריכה להנתן כביכול לאשה משעת הנישואין בתורת תשלום או פצוי וכמשי"כ.

וז"ל הברייתא בסוף "האשה שנפלו"¹⁴: "תניא נמי הכי. בראשונה היו כותבים לכתולה מאתים ולאמנה מנה - והיו מזקינין ולא נושאינן נשים. התקינו שיהו מניחין אותה בבית אביה. ועדיין כשהוא כועס עליה אומר לה לכי אצל כתובתיך. התקינו שיהו מניחין אותה בבית חמיה. עשירות עושות אותה קלתות של כסף ושל זהב, עניות היו עושות אותה עביט של מי רגליים. - ועדיין כשכועס עליה אומר לה טלי כתובתיך וצאי. עד שבא שמעון בן שטח, ותיקן שיהא כותב לה כל נכסי אחראין לכתובתה". לכאורה מברייתא זו משמע מפורש דלא כדברינו. כיון שבראשונה היו כותבין שטר חוב, ורק בשלבים מאוחרים יותר הפכה הכתובה לכסף פקדון המונח במקום מסויים. (ובהמשך מחמת סיבה מסויימת חזר הדבר לצורת שטר).

הגרי"א בביאורו לתפילת "השיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחילה" עומד על ההבדל שבין "בראשונה" לבין "בתחילה". והעלה ש"בראשונה" אין משמעותו - הראשון מבין כולם, אלא רק הקודם לבא אחריו (ואע"פ שיש שלבים קודמים יותר). ואילו "בתחילה" משמע הראשון שאין כלום לפניו. ועפ"י פירש "השיבה שופטינו כבראשונה" בזמן דוד ושלמה. "ויועצינו כבתחילה" בזמן משה ואהרן. ולפי"ז משי"כ בברייתא שבראשונה היו כותבים את הכתובה, אין פירושו שזה היה המנהג הראשון, אלא שבשלב מסויים נהגו כך ואח"כ שינו את הנהגה וכמפורט בברייתא. אולם עדיין יתכן לומר שבשלב קודם לשלב זה, היה נהוג פיצוי ותשלום וכמו שכתבנו¹⁵. ועדיין עלינו להבין מה טעם מצאו חז"ל לשנות את נוהל התשלום שהיה נהוג, ולהפכו לשטר, והנה טעם זה מפורש בש"ס "כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה". אכן בברייתא מצאנו, שהנשים התקוממו נגד תקנה זו, והחליטו לא להתחתן, עד שיחזור המצב לקדמותו. ואע"פ שכנגד טענת הנשים ישנה טענת הגברים, שודאי לא רצו לשנות את התקנה, והיה עדיף להם להשאירה כמות שהיא, מ"מ חז"ל התחשבו יותר בנשים מבגברים, במקרה זה¹⁶.

אם נעיין נמצא שיכולות להיות שתי סיבות שגרמו לנשים למחות נגד תקנת כתיבת הכתובה בשטר. האחת, החשש שמא כשיבואו לגבות לאחר מיתת הבעל, לא ימצאו כסף,

13. דף ע"ו, ע"א.

14. דף פ"ב, ע"ב.

15. הן אמת שבתוספתא בפרק י"ב, הלכה א' מצאנו: "בראשונה כשהיתה כתובתה אצל אביה היתה קלה בעיניו להוציאה. התקינן שמעון בן שטח שתהא כתובתה אצל בעלה וכותב לה: כל נכסין דאית לי אחראין וערבאין לכתובתיך". ולפי דברינו היה צריך להיות כי "בתחילה" כיון שזהו השלב הראשון, ונצטרך לומר שהתוספתא אינה מתכוונת לשלב הראשון, אלא לשני השלבים האחרונים בברייתא. ועי"ז שייך לשון "בראשונה" (וכן משמע מזה שהתוספתא קיצרה את התהליך וציננה רק שני שלבים).

16. כך שיטת רש"י בסוגיא בדף פ"ב ע"ב. אולם עיי' בתוסי' שם, ובר"ח (הווי"ד ב"יאוצר הגאונים) דס"ל שחכ האיש עדיף, וכן פי' ר"ח שהגברים הם אלו שנמנעו להתחתן.

לפי שהיורשין יצניעו את המעות. והשניה אובדן ה"מוחזקות". מפני שכעת בכל מחלוקת ובירור הבעל מוחזק במעות ועל האשה להביא ראיה.¹⁷

חז"ל קיבלו את טענת הנשים והחזירו את המצב לקדמותו, כלומר: תשלום בפועל – פקדון. אך עדיין ראו שהאשה סו"ס נפגעת מכיוון אחר, והוא שקלה בעיניו להוציאה.¹⁸ ולכן חפשו חז"ל פשרה נוספת שבה מצד אחד ישמרו זכויות האשה הקודמות. אולם ינתנו זכויות נוספות לבעל שימנעו ממנו את הרצון לגרשה. ופשרה זו נמצאה בדמות השטר שתיקן שמעון בן שטח, שבו מחד גיסא הבעל משתמש בכסף, ולא תהא קלה בעיניו להוציאה. ומאידך, כיוון שכל נכסיו ערבאין לכתובה לא קיים החשש שהיורשין יצניעו את הנכסים. וכן במקרה של ויכוח מסתבר שכדי שהאשה לא תפסיד, ולא עליה תהיה החובה להביא ראיה (מה שלא היה קודם, במצב שבו היה בידה פקדון), אמרו חז"ל שתהיה היא ה"מוחזקת" בכסף, ע"י השטר.

במאמר מוסגר יש להעיר שזהו ההבדל בין שיטת רש"י לשיטת הר"ן. דעת הר"ן שבמציאות הבעל הוא המוחזק בכסף. אלא שנתנו דין מוחזקות לאשה מטעמים שונים. ודעת רש"י שאנו מתייחסים לכתובה כאילו היא היתה הכתובה הקדומה, שבה באמת ניתן סכום כסף כפקדון ביד האשה. וכאילו אכן זוהי המציאות כעת. ודו"ק.¹⁹ עכ"פ מעתה מובנת שיטת שמואל הסובר שהאשה מוחזקת בכתובה. וכן ר' אבא שהסבירו (אם כי "קזז" קצת מחידושו של שמואל, שהוסיף שבמציאות הבעל מוחזק אלא שהדין הוא שהאשה מוחזקת). וע"פ שיטת רב יהודה אמר שמואל, ההסבר במחלוקת ר"ג ור' יהושע הוא: ר"ג ס"ל שהאשה מוחזקת בכתובה ולכן נאמנת. ור"י ס"ל שהבעל מוחזק בכתובה ולכן לא מפיה אנו חיים.

17. רש"י הזכיר רק את הבעיה הראשונה, כיוון שדיבר אליבא דכל התנאים וכל האמוראים. ואכמ"ל.
18. כאן המקום להעיר שודאי אף בזמן שהכתובה היתה בצורת תשלום, לא היה ניתן תשלום זה אלא במקרה של מיתת הבעל או גירושין. והסיבה היא: מפני ששונה התשלום לאשה נשואה עבור השימוש בה, מתשלום דומה לאשה שאינה אשתו (קדשה וכד'). מפני שלאשה נשואה התשלום הטוב ביותר הוא המשך הנישואין – הכולל בתוכו תשלומים שונים וחובות שונים של בני הזוג אחד לשני. ותשלומים וחובות אלו, הן הממוניים והן האישיים (עונה, מצוות כבוד וכד'), עדיפים על פני תשלום חד פעמי של כתובה. מה עוד שמסתבר שהאשה הסכימה לאישות זו, או לביאה זו, בגלל ובתנאי שתהא נשואה. ורק במקרה שחיי הנישואין לא מתקיימים כגון במיתת הבעל או בגירושין, ניתן הפצוי הכספי בצורת תשלום כתובה.

19. קצת סמך לשלבים לתיאורנו כאן בתהליך תקנת הכתובה ניתן למצוא בלשון הגמ' "ועדיין כשהוא כועס... מה פשר המילים "ועדיין" א"ת שהשלב של כתיבת הכתובה הוא השלב הראשוני. אלא מסתבר כמש"כ שאיננו השלב הראשוני, והיה שלב קודם לכתיבת השטר. וכבר כתיבת השטר נועדה כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה. ואח"כ כשחזרו למעות פקדון, שואלת הגמ' "ועדיין כשהוא כועס עליה...".